

УДК [349.22+340.121:398.91](477)

Дмитренко Вікторія,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та світової літератур
Криворізький державний педагогічний університет

**ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ДОМІНАНТИ
В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ**

Статтю присвячено аналізу українських народні прислів'їв і приказок з точки зору репрезентації в них інформації щодо збереження здоров'я людини. У публікації, доводиться

важливість і необхідність осмислення й усвідомлення народної мудрості на всіх етапах розвитку суспільства. Автор наголошує, що прислів'я й приказки – це своєрідний народний заповіт, який допомагає людині, що обрала їх за своєрідне життєве кредо, прожити життя з найменшою кількістю помилок і дискомфорту, у повній гармонії із собою й із соціумом. В українських прислів'ях і приказках збережено й відтворено особливості народного менталітету.

Ключові слова: прислів'я, приказки, народна мудрість, менталітет.

Health care dominants in Ukrainian proverbs and sayings.

The article under consideration is devoted to Ukrainian proverbs and sayings from the point of their representation through the information about the reserving human health. The author proves that it is necessary to comprehend and aware about the folk wise during the development of society. It is claimed that proverbs and sayings are like a folk heritage. It helps a person, who choses it like a vital credo, to live life with the least amount of mistakes and discomfort, in complete harmony with both oneself and society. There are kept the main features of the Ukrainian mentality in Ukrainian proverbs and sayings.

Key words: proverbs, sayings, folk wise, mentality.

Національно-культурна картина світу кожного народу набуває чітких обрисів у його фольклорі. Особливе місце в її відтворенні посідають прислів'я і приказки. Їх, на нашу думку, варто розглядати як неписані закони швидкої адаптації людини в соціумі й світі. Вони зберігають інформацію про життя народу, його побут, історію, вірування й традиції. У них закладена відповідь на більшість питань з різних галузей людської діяльності. Інформація про особливості образно-асоціативного й емоційно-інтелектуального осмислення світу. Кожна людина, яка має хоча б мінімальний життєвий досвід, не може уникнути використання прислів'їв і приказок у своєму мовленні. Це свідчить про їх надзвичайну вживаність, перманентну комунікативну доцільність й активність використання.

Прислів'я і приказки зберігають і відтворюють традиції менталітету, бо є константами бачення світу усього етносу. Відтворюють своєрідність мислення народу, підкреслюють суть його моралі, що дає можливість відтворення світорозуміння народу. Тому вивчення цих малих жанрів є завжди актуальним, а особливо в періоди самоусвідомлення нації.

Мета статті – аналіз українських народних прислів'їв і приказок як репрезентантів основних рекомендацій щодо збереження морального й фізичного здоров'я нації. Реалізація мети передбачає окреслення основних здоров'язберігаючих домінант, представлених в українських прислів'ях і

приказках, а також визначення через них особливостей українського менталітету.

Збиранням, вивченням й упорядкуванням українських народних прислів'їв і приказок учені займаються здавна. До нас дійшли збірки датовані XVII століттям. Є дослідження, що пропонують датувати появу поодиноких прислів'їв і приказок, що з'явилися у літописних джерелах, в X–XIII ст. [Владимиров 1896 : 133–134]. У другій половині XVII століття Климентієм Зинов'ївим було упорядковано рукописну збірку «Приповісті посполиті», яка вмістила більш ніж півтори тисячі прислів'їв. У 1818 році О. Павловський видав «Граматику малороссийского наречия». Прислів'я, зібрані І. Котляревським були вміщені у збірці «Русские в своїх пословицах», яка була видана І. Снегирьовим у Москві в чотирьох книгах (1831–1834 рр.). Першість у цьому процесі належить М. Номису, який у 1864 році став упорядником збірки «Українські приказки, прислів'я, і таке інше» до якої увійшли матеріали зібрані самим упорядником, О. Марковичем та іншими дослідниками. На увагу заслуговують збірка «Нова збірка малоруських приказок, прислів'їв, примовок, загадок і замовлянь» (1890) М. Костомарова, «Приказки, прислів'я і таке інше» (1890) І. Манжури, «Прислів'я та приказки Галицької і Угорської Русі (1869) В. Висоцького, «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910) І. Франка, де вміщено понад 31000 прислів'їв. Чимало творів цього жанру було вміщено в «Етнографических матеріалах» Б. Грінченка. Серед збирачів прислів'їв і приказок імена М. Шашкевича, Я. Головацького, Г. Квітки-Основ'яненка та багатьох інших. Т. Шевченко також надрукував українські прислів'я в «Букваре южнорусском». Серед дослідників цього жанру імена О. Потебні, В. Перетца, М. Пазяк, М. Дмитренко та багатьох інших. Однак окреме дослідження українських прислів'їв і приказок зі здоров'язберігаючою домінантою на сьогодні відсутнє.

Увага до здоров'язберігаючої домінанти в українських прислів'ях і приказках пов'язана з тим, що формування психічно й фізично здорової нації, громадян, які свідомо ставлення до свого здоров'я – одне з пріоритетних

завдань сучасності. Психофізіологічне здоров'я людини посідає в її житті значне місце і є дуже важливим для засвоєння інших норм. Саме прислів'я й приказки передають знання людини про світ, допомагають прийдешнім поколінням формувати свої уявлення про моральні норми, є сомоусвідомленням народу, навіть своєрідним довідником з медицини.

Здоров'я – найцінніше надбання цивілізованого суспільства. Це створює духовний, соціальний, інтелектуальний та фізичний базиси країни. Мотивація на здоровий спосіб життя є домінантною в прислів'ях і приказках. Здоров'я людини має як особистісне, так і соціальне значення. Тому стан здоров'я людини – це не лише її проблема, це проблема всього суспільства. Від стану здоров'я кожного члена суспільства залежало й залежить за великим рахунком виживання усієї нації. Здоровий спосіб життя є певною традицією суспільства, *«яка водночас є механізмом соціокультурної адаптації людини до існування у певному природному та соціальному середовищі. Ефективність цього механізму багато у чому визначає якість життя окремої людини та суспільства у цілому, а також справляє вплив на його демографічні, соціальні й навіть економічні характеристики»* [Наколонко 2016 : 113–114].

Тому прислів'я й приказки, що створюють бінарну опозицію хвороба – здоров'я є важливими складовими у створенні портрета нації на їх основі. Для характеристики здорової чи хворої людини в українських прислів'ях і приказках не досить часто фігурують фітоніми й зооніми (*«Здоровий як хрін», «Здорова як циганова коняка: день біжить, а два лежить», «Хвороба їде на хату рисаками, а виїжджає волами», «Часник сім хвороб лікує»*).

Саме завдяки народному міні епосу можна окреслити основну ознаку щасливої української людини. Це – здорова людина. Слова щастя й здоров'я в українському фольклорі є синонімами (*«Без здоров'я нема щастя», «Без здоров'я ніщо чоловікові не миле», «Найбільше щастя в житті – здоров'я», «Здоров'я і щастя не живуть один без одного», «Здоров'я мати – біди не знати», Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить»*). Одне з прислів'їв

взагалі пов'язує зі здоров'ям сенс людського життя (*«Що ми по життю, як здоров'я не маємо»*).

У фольклорі спостерігаємо пряму залежність сприйняття життя від стану здоров'я (*«При здоров'ї все чоловікові миле»*). Саме здоров'я дає можливість людині не зациклюватися на проблемах (*«Світ великий, було б здоров'я»*).

При всіх застереженнях і правильній спрямованості залишається констатація про те, що вартість здоров'я знає лише той, хто його втратив. (*«Здоров'я, як щастя, коли його не помічаєш, значить, воно є», «Поки чоловік здоров, то здоров'я не шанує», «Той здоров'я не цінить, хто хворий не був»*).

Матеріальні блага, на думку українців, також безпосередньо пов'язані зі здоров'ям (*«Було б здоров'я, а все інше наживем», «Здоров'я – над маєток»*). Навіть просити у Бога народ рекомендує не що інше як здоров'я (*«Не просимо хліба у Бога, а просимо здоров'я»*). При цьому прислів'я й приказки констатують той факт, що здоров'я є тим благом, яке можуть мати всі в незалежно від матеріальних статків. Проте будь-які матеріальні статки не зможуть додати людині здоров'я. (*«Все можна купити, тільки здоров'я ні», «Здоров'я за гроші не купиш», «Здоров'я – на базарі не купиш». «До старості баба на базар ходила, а здоров'я так і не купила»*). Хоча прислів'я подібного типу можемо віднайти й у більшості інших народів. Є чималий відсоток прислів'їв у яких матеріальні статки часто протиставлялися наявності здоров'я (*«Здоровий злидар щасливіший від хворого багача», «Здоров'я над маєток», «Здоров'я – найдорожчий скарб», «Найбільше багатство – здоров'я», «Ліпше здоров'я, як готові гроші»*).

В українські прислів'ях і приказках є чіткі рекомендації щодо збереження здоров'я (*«Здоров'я не купиш – його розум дарує»*). Українські прислів'я і приказки констатують пряму залежність від морального здоров'я усіх інших людських пріоритетів (*«Аби моя голова здорова була, то все гаразд буде», «Коли голова здорова, то будуть воли й корова», «Як на душі, так і на тілі»*). Проте найбільш відомим сьогодні є прислів'я *«У здоровому тілі – здоровий дух»* Воно дещо відрізняється від попередніх, висуваючи на перше місце

фізичне здоров'я, дещо нівелюючи моральне, однак, на нашу думку, це прислів'я акцентує увагу на обов'язковій гармонії між моральним і фізичним здоров'ям.

Варто звернути увагу на той факт, що в українців вартість здоров'я прирівнюється до позитивних стосунків у родині (*«Добра жінка і здоров'я – то найбільший скарб»*). Це свідчить про прямий зв'язок у ментальності українців родинного благополуччя й здоров'я. На нашу думку, це можна вважати доказом того, що на першому місці в українців стоїть мир і злагода в родині.

Гумор сміх – основна ознака українців. Тому здоров'я безпосередньо пов'язано з емоційно-духовним станом, веселістю, позитивним сприйняттям життя (*«Весела думка – половина здоров'я», «Веселий сміх – здоров'я», «Сміх краще лікує, ніж усі ліки»*). На противагу журба відбирає здоров'я, конотуючи з хворобою (*«Журба здоров'я відбирає, до гробу потихає», «Журба гірша хвороби»*). Серед прислів'їв є навіть таке: *«Хто втратив сміх, той втратив життя»*.

У більшості прислів'їв інших народів синонімом здоров'я є молодість. В українському фольклорі знаходимо зовсім інший погляд на це: *«На здоров'я нема старшого»*.

Українські прислів'я і приказки містять конкретні рекомендації щодо підтримання й збереження здоров'я: правильний розпорядок (*«Як хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, а звечора рано лягати», «Недосипаєш – здоров'я втрачаєш»*), дотримання чистоти й гігієнічних норм (*«У будинку, де свіже повітря і сонячне світло, лікар не потрібен», «У бруді жити – сухоти нажити», «Чистота – запорука здоров'я»*).

Робота лікаря у фольклорі досить рідко має позитивну конотацію (*«Лікар і лічить, і калічить», «У молодого лікаря горбатий цвинтар»*). Кращі ліки й лікарі, на думку українців такі: *«Природа, час і терпеливість – це найкращі лікарі»*. Народ не довіряє лікам: *«Ліки одну слабкість лікують, а другу готують», «Що одному ліком стає, то другому може стати гробом»*. *«Дорогі ліки все помагають: як не слабкому, то лікареві»*.

Здавна українці надавали великої ваги слову. Його лікувальні властивості також представлені в прислів'ях: *«Легідне слово для хворого – ліки»*. На противагу – *«Від того, хто лихословить, здоров'я йде»*.

Однією з найбільш негативних рис людського характеру український народ здавна вважав заздрість, яка відбирає в людини здоров'я: *«Заздрість здоров'я з'їсть»*. Також народна мудрість вивела важливу формулу бумерангу: *«Хто людям зла бажає, той хвороби на себе накликає»*.

Активна життєва позиція, постійне перебування в русі – це також народні побажання для того, щоб зберегти своє здоров'я (*«Рух – це здоров'я, «Рухайся більше – проживеш довше», «Ходи більше, жити будеш довше», «Праця додає здоров'я, а лень – хвороб», «Без діла людина старішає», «Без діла псується сила», «Хто праці не боїться, того хвороба сторониться», «Праця додає здоров'я, а лень – хвороб»*).

Помірність і поміркованість у всьому – це також основні складові здорового способу життя (*«Помірність – мати здоров'я», «Їж – не переїдайся, тий – не перепивайся, говори – не переговорюйся, то будеш здоров», «Від переїдання люди помирають частіше, ніж від голоду», «Ненажера риє собі яму власними зубами»*).

Отже, українські народні прислів'я й приказки є своєрідною філософією народу, демонструють зв'язок культури здорового життя з українським менталітетом. Саме ці малі форми фольклору визначають здоров'язберігаючі домінанти для гармонійного життя українців. Тема має перспективи дослідження в широкому контексті усної народної творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

Владимиров 1896 – Владимир П. В. Введение в историю русской словесности / П. В. Владимир. – Киев : Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1896. – 276 с.

Наколенко 2016 – Наколонко І. М. Концепт здоров'я та здорового способу життя у культурі та ментальності українців до індустріального

аграрного суспільства / І. М. Наколонко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : філософія, культурологія, соціологія. – 2016. – Вип. 11. – С. 112–125.

УПП 1993 – Українські прислів'я, приказки і таке інше. Уклав М. Номис / Упоряд. приміт. та вступ. стаття М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.